

MIROSLAV GLAS

Kako k učinkovitemu samoupravljanju?

(poti po 10. kongresu ZKS)

Socialistično samoupravljanje se mora potrditi kot ekonomsko učinkovit sistem, saj velja kot uspešen le sistem, ki zmore zagotavljati gospodarsko učinkovitost, socialno varnost in politično demokracijo.¹ V razmerah, ki jih povsem odkrito imenujemo krizne, moramo priznati, da človek, čeprav ne živi le od kruha, vendar najprej živi od njega. Naša kriza se je po gospodarski plati pokazala v neučinkovitosti gospodarjenja z družbenimi sredstvi, v visoki inflaciji ter veliki zadolženosti v tujini z vsemi negativnimi posledicami. Če pomislimo, kaj lahko privede do takšnih razmer, potem je ekonomistu zelo jasno, da *sedanje stanje ni bilo objektivno nujno in edino možno stanje*.² Prav zato je moral 10. kongres ZKS dati svoj pogled na vzroke kriznega stanja, njegove razsežnosti in zlasti na poti, izhod iz krize, kajti 9. kongres ZKS glede na medkongresne rezultate tega ni storil dovolj radikalno. Korenine tega stanja so po mnenju ekonomistov³ vsaj že v neuresničenih ciljnih reforme iz leta 1965. Trajanje krizne situacije in sprejeta ocena, da trajnejših rezultatov v spreminjanju načina gospodarjenja še nismo dosegli, pa opravičujeta oceno, da »med delovnimi ljudmi naraščata zaskrbljenost in tudi dvom v našo skupno odločenost za izpeljavo začrtanih reform, pa tudi v akcijsko sposobnost vodilnih sil socialističnega samoupravljanja«. ⁴ Naloga kongresa je tako bila, da kritično pojasni, zakaj se takšno stanje ohranja, zakaj ne uresničujemo dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije, ko pa smo pred leti samovšečno trdili, da smo edina država – dolžnica, ki ima kompleksen program reševanja težav!

Ob priznanju očitnih blokad za odločnejše spreminjanje razmer

¹ To je poudaril M. Kučan v sklepnem govoru na kongresu. Za samoupravni socialistični sistem pomeni to tudi zahtevo po uresničevanju enakopravnosti članov družbe na proizvodnem, potrošnem in kulturnopolitičnem področju (kakor definirata bit socializma F. Černe ali B. Horvat).

² Pravzaprav je po raziskavi zagrebkega ZIT/CEMA v letu 1985 to Slovencem zelo jasno. Slovenci so namreč najbolj kritični v oceni sedanjega stanja: 73% jih je zaskrbljenih zaradi razmer v gospodarstvu (v Jugoslaviji 52%), 57% zaradi razmer v družbi (v Jugoslaviji 37%). V največjem deležu (kar 94% nasproti 67% jugoslovanskega povprečja) menijo Slovenci, da smo za družbeno in ekonomsko krizo najbolj odgovorni sami. Med negativnimi pojavi v večji meri kot drugi navajamo nedelo, delo v »fufu« ter privilegije posameznikov in skupin (Tržišne informacije, 3/1985, str. 53–54).

³ Sklicujemo se lahko na B. Horvata, M. Korošiča.

⁴ Referat predsednika CK ZKS, A. Marinca, str. 5.

(čeprav njihova konkretizacija ne bi zadovoljila kritične marksistične misli!) je kongres odgovoril s tem, da je odločno postavil v prvi plan *ekonomsko učinkovitost*. Morda bi lahko to usmeritev še okrepili z izrecno samokritično oceno, da smo v sedemdesetih letih ravnali precej drugače, da smo na račun idealizacije odnosov pozabljali na primarno zahtevo po ekonomski učinkovitosti. 10. kongres je odločneje postavil tezo, da samoupravljanje, enakopravnost proizvajalcev, ni v protislovju z ekonomsko učinkovitostjo, temveč se mora oboje povezovati. Izhodišče temu naj bi bilo poudarjanje lastnih sil na vseh ravneh in vseh oblikah. Tako je koncepcija lastnih sil, ki vključuje izrecno družbeno podporo in spodbudo najuspešnejšim gospodarskim subjektom, postala nekako »zaščitni znak« ZK Slovenije, čeprav se pojavlja tudi že v resoluciji 13. kongresa ZKJ med težiščnimi razvojnimi smermi. Takšna koncepcija pomeni opiranje na lastne materialne zmogljivosti, na znanje ter ustvarjalnost ljudi, na aktiviranje še neizrabljenih možnosti samoupravljanja, hkrati pa pomeni odvisnost družbenoekonomskega položaja delavca ali kolektiva izkjučno od rezultatov dela in gospodarjenja. Kot predpostavke opiranja na lastne sile se pojavljajo na eni strani uveljavitev blagovne proizvodnje, zakona vrednosti, tržnega mehanizma, krepitev gospodarske samostojnosti slehernega ozda, na drugi strani pa oblikovanje ekonomske politike, ki bo uveljavljala realno vrednotenje proizvodnih dejavnikov in spodbujala uspešne, razvojno in izvozno usmerjene ozde ter dejavnosti, ki se pospešeno razvijajo z uveljavljanjem znanja in ustvarjalnosti ljudi.

Glede na razprave na kongresu ter zahteve današnjega trenutka moramo reči, da so resolucijske opredelitve za blagovno proizvodnjo kar preveč standardne. Čeprav se ta usmeritev proglašča za »bistveni vzvod in pogoj za uresničevanje ustavne vloge delavcev«, izzveni to nekako brez vitalnosti, akcijske prodornosti, predvsem iz dveh razlogov. Morali bi odločno in kritično priznati, da smo v prejšnjem desetletju, ko ekonomska učinkovitost ni bila postavljena na ustrezno mesto in zaradi nezadovoljstva z »laissez-faire« sistemom šestdesetih let, v veliki meri izrinili tržni mehanizem, razgradili tržno logiko gospodarjenja, jo diskreditirali (skupno z nekaterimi kategorijami tržnega gospodarjenja, konkurenco, cenami, obrestmi, itd). Prav zato jo je težko ponovno aktivirati, ustvariti institucije, potrebne za učinkovito delovanje družbeno reguliranega trga. Splošne opredelitve ne ustrezajo kompleksnosti naloge dejanske reafirmacije trga, k temu vodijo številne konkretne aktivnosti, ki izgrajujejo trg in tržno obnašanje. Tu pa se srečamo z drugo platjo problema. Mnogo bolj kritično bi morali razmisliti, kaj dejansko vnaša blagovna proizvodnja v socialistično družbo, kaj pomenijo za našo družbo blagovna protislovja in kakšne predpostavke zahteva blagovno-denarno gospodarjenje.

Na teh dveh področjih je čutiti vrzel v kongresnih razpravah in gradivih. Kaj zahteva blagovna proizvodnja, da bi lahko učinkovito uresničila naša pričakovanja (saj ni »čarobna palica«), z vidika lastninske, upravljalске in organizacijske strukture? Na kongresu smo se lotili v

največji meri slednjega, ko smo opredeljevali večjo vlogo delovnih organizacij kot »samostojnih tržno-poslovnih in družbeno-pravnih subjektov«, ⁵ homogenih poslovnih in proizvodnih celot. V tej razpravi se poskuša postopoma priti do objektivne, manj ideološko obarvane koncepcije organiziranja združenega dela, do smotrnih dopolnitev v nekaj vihrovem procesu tozdiranja. Procesi raztozdiranja, ki morda v Sloveniji niso dosegli iste intenzivnosti kot ponekod drugje v Jugoslaviji, so zahtevali opredelitve. Ocenjujem pa, da še nismo prišli do jasne koncepcije samoupravnega organiziranja, do nedvoumnih kriterijev optimalizacije organizacijske strukture, do katere je brez uveljavljene vloge tržnega mehanizma tudi težko priti, ker sicer ekonomski kriterij »izvisi«. Tako ostajamo na tem področju s sicer bolj uravnoteženo, vendar še vedno relativno splošno opredelitvijo, ob kateri se nekateri bojijo za tozde, da bi izgubili svojo samoupravno vlogo, drugi jurišajo brezkompromisno na večjo vlogo delovnih organizacij in sozdov, opogumljeni z opredelitvijo za ekonomsko učinkovitost, širše pa se odpirajo tudi vse neformalne, neinstitucionalizirane oblike povezovanja ozdov. Samoupravne delovne skupine so pri tem ostale precej ob strani, kot da jim ne pripisujemo večjega pomena.

Na področju upravljanja, v znanem deficitu jasnih razmejitev med funkcijami upravljanja in vodenja, razprava ni dala novih pogledov. Na tem področju se pripisuje večji pomen učinkoviti, načrtni in dolgoročni kadrovske politiki, katere kriteriji naj bi bili vezani na sposobnost, tj. znanje, učinkovito delo in odgovornost za rezultate (npr. gospodarsko-politično in poklicno odgovornost), kar naj bi vodilo k večji strokovnosti dela in vodenja. Druga plat spodbude naj bi bilo stimulatивно nagrajevanje ustvarjalnih in uspešnih strokovnih in poslovodnih delavcev. Vsekakor ostaja dilema, ali kongres s tem ni ostal dolžan širše opredelitve do aktualnih vprašanj poslovođenja, morda tudi večje reafirmacije poslovnosti, »podjetništva« v pozitivnem Schumpetrovem smislu, če se je opredelil za večjo vlogo trga.

Z vidika razprav v kongresni komisiji za naloge ZK pri uveljavljanju socialističnih družbenolastninskih odnosov in razvoju političnega sistema socialističnega samoupravljanja je bilo premalo povedanega o družbeni lastnini, razprava ni prispevala novih pogledov ali opredelitev. Iz posameznih razprav bi seveda lahko rekonstruirali, da so se komunisti zavzeli za družbenolastninske odnose na temelju logike dobrih gospodarjev, z dosti rigoroznejšo ekonomsko odgovornostjo kolektivov za učinkovito gospodarjenje, proti nelastninski koncepciji. ⁶ Vendar je ostalo vprašanje,

⁵ Resolucija za 10. kongres ZKS (predlog), tč. 4.1 (str. 17).

⁶ Elementi v razpravi so bili npr.:

- da mora vsak dolžnik vrniti svoje dolgove,
- da družbene lastnine ne smemo obravnavati kot nelastnino,
- da moramo zavarovati družbeno lastnino z realno revalorizacijo terjatev in obveznosti,
- da omogočimo razvoj novih oblik uporabe družbene lastnine,
- da naj stečaj in ukinitve neučinkovitih gospodarskih enot napravi prostor novim in omogoči prehod družbenega kapitala v roke uspešnejših kolektivov,

ali so se delegati zavedali celovitih konsekvenc svojih zahtev, saj se sama razprava problema družbene lastnine ni kompleksno lotila. To sicer tudi ni realno pričakovati od kongresa, mislim pa, da je na tem področju (glede na objektivne potrebe prakse ter teoretične razprave v Jugoslaviji) premalo storil v medkongresnem obdobju CK ZKS, da bi spodbudil strokovno razpravo in prišel na kongres z izgrajeno koncepcijo, o kateri bi lahko delegati razpravljali. V razpravi in v sami resoluciji so se komunisti temu nekako izognili tako, da so namesto razprave o družbeno-lastninskem odnosu kot temeljnem produkcijskem odnosu govorili o samoupravljanju. S tem se je ost razprave obrnila proti birokraciji, etatizmu, ni se pa toliko lotila odnosov med delavci in kolektivi v samem združenem delu. A. Marinc se je lotil bistvenega vidika tega problema, ko je ponovil ustavno zamisel, da moramo tako za posameznika kot za celotne kolektive uveljaviti načelo, da nimajo pravice upravljanja z družbenimi sredstvi, če z njimi smotrno ne delajo in gospodarijo in hkrati ne zagotavljajo tudi razširjene reprodukcije in zahteval, da to obveznost ustrezneje definiramo v družbenoekonomskem sistemu in ekonomski politiki.⁷ Ni pa nadaljeval s tem, da bi pojasnil, kaj razume z ustreznejšo definicijo! S tem ni šel niti tako daleč kot pred leti Kardelj, ki je bežno že omenil »družbeno določeno merilo ekonomiziranja z družbenim kapitalom«. ⁸ Ali bi Marinčevi zahtevi ustrezale rešitve iz družbenega dogovora o delitvi dohodka in osebnih dohodkov? So s tem mišljene zamisli CK ZKJ o dveh delih osebnega dohodka in vezava drugega dela za akumulacijo na uporabljena sredstva?⁹ Seg a zahteva do dogovorjene ali minimalne stopnje akumulacije? Delegati niso sledili v razpravi njegovi misli, zato jasnega odgovora ni. Dejstvo je, da je razprava o družbeni lastnini v jugoslovanski družboslovni misli oživela, kajti sedanji operacionalizaciji družbene lastnine manjka mehanizem, ki bi razvijal nagib proizvajalcev k čim večji akumulaciji in racionalni uporabi sredstev.¹⁰ Koncept minulega dela zaenkrat tega ne rešuje, stališča CK ZKJ pa so ubrala precej drugačno pot. V današnjih razmerah se nujno uveljavlja nizka raven ekonomske odgovornosti samoupravljalcev, slabi ekonomska racionalnost sistema in ustvarja politizirana ekonomija. Nasproti takšnemu delovanju družbenega sektorja se zato krepijo težnje po »pluralizmu« lastninskih oblik. Ko se je takšen pojem pojavil na prvi kongresni komisiji, je bila reakcija nanj, da zahteva

– da omogočimo vlaganje naših delavcev v svoje kolektive: resolucija za 13. kongres ZKJ je navedla, da je »nujno maksimalno angaziranje in vlaganje sredstev prebivalstva v proizvodne namene v družbenem in zasebnem sektorju«, a se je izognila dilemam o modalitetah tega vlaganja (obveznice?), zavzela se je zlasti za angaziranje deviznih sredstev občanov na začasnem delu v tujini (kaj pa devizni računi občanov na delu doma?) (str. 31),

– da naj se uveljavi ekonomska logika tudi na področju infrastrukture, itd.

⁷ Referat predsednika CK ZKS, A. Marince, str. 8.

⁸ E. Kardelj, Svobodno združeno delo, DZS, Ljubljana 1978, str. 66.

⁹ Glede na kritično razpravo o stališčih CK ZKJ v Sloveniji se resolucija ni izjasnila zanje. V tč. 1.4 je razvila model delitve, kakršnega vgrajujemo v republiški družbeni dogovor in ni identičen modelu iz stališč CK ZKJ.

¹⁰ Tako pravi S. Popović (Ogled o privrednem sistemu Jugoslavije, Poslovna politika, Beograd 1984, str. 119): »S sedanjo obliko družbene lastnine nihče v družbi ni življenjsko vezan za njihovo usodo, nihče svojega družbenega statusa ne povezuje z usodo družbenih produkcijskih sredstev.«

to temeljito obravnavanje na posvetovanju. Glede na to, kako aktualen je ta problem tudi z vidika dogajanja v drugih socialističnih deželah, bo vredno počakati na takšno posvetovanje!

Neizživetost razprave o temeljnih sistemskih vprašanjih so delegati obilno nadomestili z razpravo o ekonomski politiki, zlasti na področju mednarodnih ekonomskih odnosov, kjer je bila štirimesečna bilanca nove devizne zakonodaje ocenjena kot porazna, deležna hude kritike, zlasti iz vrst »lesarjev«. Izvozno usmerjeno gospodarstvo se počuti razočarano in izigrano, ker je bila sprememba te zakonodaje tako neorganizirana in ker je državna administracija pokazala resnično neodgovornost za uresničevanje svojih ekonomskih funkcij. Redki razpravljalci so sicer v tem kontekstu pristavili, da je tudi lesna industrija nedvomno zatajila v preteklih letih v opiranju na lastne sile, kajti njen položaj je delno posledica dane organizacijske strukture, tehnološke in poslovne nefleksibilnosti, uspevanosti na blazini »šticunge«, kvalitetnega zaostajanja za tujo konkurenco, kar so končno spet tudi rezultati preteklega sistema in politike. Vendar mora tudi lesna industrija prevzeti del odgovornosti za svoj položaj, sicer bo v svojih zahtevah v resnem protislovju z lastnim sklicevanjem na trg! Pravzaprav je žalostna slika našega »hic et nunc«, da se mora kongres, katerega naloga so temeljne usmeritve, toliko ukvarjati z ekonomsko politiko, ki je vendar le izvrševanje usmeritev! To je tudi slabo spričevalo ZK, saj ne moremo mimo tega, da so tvornici te politike v pretežni meri člani ZK in da se brez tihega ali nedoumnega soglasja ZKJ ne zgodi nič bistvenega v naši družbi. Upajmo, da ocena uspešnosti sedanjega ZIS ne bo ušla kritikam delegatov 10. kongresa ZKS. Vsekakor je za kongres razumljivo, da so delegati na tako žgoč problem opozorili, vendar naj bi s tem pripravili tudi kongres do večje samokritičnosti.

Razprava ná kongresu se je vrnila k vprašanju trga in ekonomske motivacije delavcev tudi ob problemu ekstradohodka. Na tem področju tečejo v Jugoslaviji številne aktivnosti,¹¹ katerih »preproščina« postavlja vprašanja, kaj so v štirih desetletjih počele ekonomske fakultete in koliko je »antitržna« usmerjenost prodrla v njihovo tkivo. Izenačevanje nadpovprečnega dohodka z (nedelovnim) ekstradohodkom ni le »packa« marksistični teoriji rent, temveč odpravlja bistvo ekonomskega motiva za dobro gospodarjenje. V kongresni razpravi ni bilo sicer obširnejše konkretne obravnave, vendar se je resolucija opredelila, da se ne bomo bali nastajanja razlik v dohodkovnem položaju tozdrov oziroma osebnih dohodkih delavcev, ki temeljijo na delu in rezultatih dela. Kongresni odgovor na razpravo o ekstradohodku pa lahko tudi deduciramo iz stališč o trgu, spodbujanju uspešnih kolektivov, kritiki kakršnihkoli monopolnih položajev, nasprotovanju prerazdeljevalnemu značaju ukrepov ekonomske politike, itd. Res je le, da tudi pri nas egalitarizem ne spi!

¹¹ Gre za žolčne razprave o dogovoru o delu dohodka iz izjemnih ugodnosti, ob določanju mestne in gradbene rente ter »inflacijskem« dohodku. Zlasti prvi in tretji dokument sta žalostna slika ekonomskega znanja predlagateljev ter njihove antitržne usmeritve (kar je v danih razmerah blizu posegom v logiko samoupravljanja kolektivov).

10. kongres se je nedvoumno zavzel za razvijanje temeljnih kategorij našega sistema v smeri, ki bo spodbujala učinkovito gospodarjenje, kar je odgovor na dileme današnjega časa. Manj smo lahko zadovoljni s tem, koliko je prispevala razprava k akcijskemu razčiščevanju teh vprašanj, ker so v škodo sistemskih dilem prevladale aktualne ekonomskopolitične razprave. Smiselno bi bilo, če bi bolj kritično razpravljali tudi o tem, koliko se je v preteklosti tudi Slovenija uspevala zaradi svojih prednosti v Jugoslaviji, kar jo je potiskalo v neambiciozno in neustvarjalno povprečje.¹² Govorimo lahko tudi o tem, da je delež Slovenije v ustvarjalnem dograjevanju sistema premajhen, tudi zaradi premalo vitalne kadrovske preнове. To je pravzaprav ekvivalentno vprašanju, koliko lahko stori Slovenija po 10. kongresu za to, da bi s svojim prizadevanjem dala konkreten zgled za pravo pot iz krize. Ker se večji del pogojev za uresničevanje začrtane poti oblikuje na zvezni ravni, bo šele praksa lahko verificirala zadostnost predloženih načinov oziroma našo sposobnost realizacije resolucijskih ciljev. Kongresno ozračje je obetalo, toda naš problem je realizacija ciljev, ne toliko ustvarjanje resolucij.

---

¹² Na kar je opozoril v sklepnem govoru M. Kučan.